

P o s u d e k

Miroslav Kouba: *Konvergence a divergence makedonského obrození v kontextu jihoslovanské reality*. Disertační práce, strojopis. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav slavistických a východoevropských studií. Praha 2010, 277 s., 17 stran příloh.

Autor si zvolil téma makedonského národního obrození, a tím i problematiku vzniku moderního makedonského národa. Jde o téma, které není prosto politického obsahu a rezonuje i dnes v řecko-makedonských a bulharsko-makedonských vztazích. Kouba sice není první, kdo představuje uvedený problém české veřejnosti, přínosem nicméně je detailní prozkoumání jak bulharského, tak makedonského přístupu a zasazení celé problematiky do širšího jihoslovanského kontextu.

Kouba v úvodu, který je označen zároveň jako první kapitola (*Metodologie a cíl práce. Základní teze a předpoklady*), nejprve vymezuje zaměření své práce. Autorovy hlavní teze jsou tyto: obyvatelstvo nerozdělené Makedonie (tj. v období před druhou balkánskou válkou roku 1913, kdy došlo k rozdělení Makedonie mezi Srbsko, Řecko a Bulharsko) bylo v době národního obrození (autor má na mysli 19. století) etnicky nevyhraněné, je však přesto možné definovat jeho identitu teritoriální (autor používá termínu: zemskou). Konstatuje, že během 19. stol. se postupně silně prosazovala identita bulharská a v 19. stol. se dá ještě jen těžko hovořit o makedonské etnické identitě. Makedonská historiografie ovšem vidí problém odlišně a spatřuje základ makedonské národní identifikace už v tzv. revolučním období (1893-1903), tj., v souvislosti se vznikem Vnitřní makedonsko-odrinské revoluční organizace (VMORO) a ilindenským povstáním.

Obsáhlá druhá kapitola je věnována vlastnímu obrozeneckému procesu na území Makedonie. Kouba především zdůrazňuje rozdíl mezi bulharským a makedonským pojetím národního obrození v Makedonii. Pro Bulhary je Makedonie součástí historického bulharského státu, která nejenže v době prvního a druhého bulharského carství k Bulharsku patřila, ale dokonce tvořila v 10. století za vláda cara Samuila I. jeho jádro. Slovanské obyvatelstvo Makedonie považují Bulhaři za Bulhary. V Makedonii proto v 19. století podle této interpretace probíhalo bulharské národní obrození, stejně jako na území dnešního Bulharska, ba co více: na území Makedonie dokonce proces obrození začal. Poté, co se Bulharsko v roce 1878, snažilo se opakovaně Makedonii získat, což se však vždy podařilo jen přechodně (v letech 1915-1918 a 1941-1944). Pokud jde o současný stav v Makedonské republice, většinový názor v bulharské historiografii a etnologii připouští, že vznikem Makedonské republiky jako autonomní části Jugoslávie v roce 1944 byl odstartován proces

utváření nové makedonské národnosti, odlišné od bulharského národa, byť se jednotliví autoři liší v názoru, kam až v současnosti tento proces dospěl. Jiný názor, dnes již v Bulharsku menšinový, neuznává existenci takového procesu a považuje i dnes makedonské Slované za Bulhary a jejich spisovný jazyk za pouhý dialekt bulharštiny. Z bulharského pohledu tedy žádné makedonské národní obrození neexistuje, alespoň ne v 19. století. Makedonský přístup naproti tomu vychází z toho, že Slované v Makedonii už ve středověku tvořili odlišnou etnickou a později národnostní skupinu. I když v devatenáctém století se jejich část identifikovala jako Bulhaři (kromě toho část přijala i řeckou a srbskou národní identifikaci), přesto již tehdy docházelo k vytváření separátní makedonské národní identity, která se po roce 1944 prosadila definitivně. Makedonské národní obrození proto v 19. století existovalo podobně jako u ostatních balkánských národů. Problémem ovšem je, že osobnosti tohoto obrození, jsou současně považováni za součást obrození bulharského, už proto, že v naprosté většině případů používali ve své tvorbě spisovnou bulharštinu. Tento makedonský narativ ovšem vznikl až po roce 1944, kdy byly hledány až v 19. počátky makedonského národa. Autor se okrajově zabývá také srbským a řeckým vlivem v Makedonii. Řekové odvozovali své nároky na Makedonii jednak z toho, že se považovali za dědice antického Řecka a Byzantské říše, jednak považovali veškeré pravoslavné obyvatelstvo osmanské říše podřízené cařihradskému patriarchátu za řecké. V tomto pojetí byli Slované v Makedonii „slavofonními Helény“. Srbové odvozovali své nároky na Makedonii podobně jako Bulhaři jednak historicky (Makedonie patřila za Štěpána Dušana k srbskému státu, podobně jako přechodně patřila k prvnímu a druhému bulharskému carství), jednak jazykově – považovali jazyk makedonských Slovanů za dialekt srbštiny (zatímco Bulhaři jej dodnes považují za západobulharský dialekt).

Třetí kapitola se týká sociokulturních a sociolingvistických funkčních faktorů obrozeneckého procesu. Kouba se nejprve zabývá toponymem a etnonymem Makedonie, Makedonec a poukazuje na rozdílné významy v průběhu historického vývoje Makedonie. Samotný geografický pojem Makedonie prošel vývojem od antiky, kdy více-méně označoval oblast shodnou s oblastí dnešní, přes středověk, kdy se naopak pod Makedonií rozuměla dnešní Thrákie, zatímco nynější Makedonie byla označovaná v byzantské říši jako „Bulharsko“ (θεμα Βουλγαρια). Samotní obrozenci v Makedonii se v 19. století za Makedonce zpravidla neoznačovali. Otázka etnické identifikace obyvatel Makedonie je proto v 19. století neobyčejně složitá. Řekové používali zpravidla označení „Bulhar“ pro veškeré slovanské obyvatelstvo Makedonie. Samotní vzdělanci, ke kterým se dnes Makedonci hlásí, se v 19. století, především v její první polovině, zpravidla neoznačovali za Makedonce.

Otázce jazyka a lingvocentrismu věnuje autor mimořádnou pozornost. Správně konstatuje, že původně byla jednotícím jazykem všech vzdělanců pravoslavného vyznání v osmanské říši řečtina, v církevní oblasti u pravoslavných Slovanů i staroslověnština. V dnešní Makedonii se u pravoslavných Slovanů prosazuje v 19. století bulharština, byť mluvený jazyk v Makedonii se od spisovné bulharštiny značně odlišoval. Spisovná bulharština byla kodifikována v 19. století na základě východobulharských nářečí, proti čemuž už v době obrození protestovali i někteří bulharsky cítící obrozenci v Makedonii. Kromě toho převzala bulharština řadu slov z ruštiny, či na základě ruského výrazu vytvořila neologismus. Problém kodifikace spisovné bulharštiny narážel na problémy už od poloviny 19. stol, kdy obrozenci v Makedonii žádali, aby byl vzat v úvahu pro spisovnou normu také tamní jazyk. To se ovšem nestalo, čímž byl zřejmě zahájen proces, na jejímž konci stála spisovná makedonština jako svébytný jazyk odlišný od spisovné bulharštiny. Nezodpovězenou otázkou ovšem zůstává, do jaké míry byla skutečnost, že byla spisovná bulharština kodifikována na základě východobulharských dialektů příčinou vzniku tzv. makedonského separatismu na konci 19. století (skupina básníků a spisovatelů kolem časopisu „Loza“) a zejména do jaké míry přispěla k formování odlišné makedonské identity a nakonec ke kodifikaci makedonského jazyka v letech 1944-1945 na základě středomakedonských dialektů. Autor správně uvádí, že pokusy o kodifikování makedonského jazyka jsou spjaty nejprve s činností Georgiho Pulevského a Krste Misirkova na počátku 20. století, přičemž tehdy nebyly úspěšné. To znamená, že pro elity v Makedonii tehdy nebyla tato otázka prvořadá a vzdělanci zde i nadále používali spisovnou bulharštinu. Zůstává také nevyřešena otázka, zda kodifikace makedonského jazyka vycházela primárně z potřeb samotného obyvatelstva, jak tvrdí makedonští jazykovědci, anebo zda byla především politickým rozhodnutím, jak tvrdí většina bulharských autorů (s. 150-153).

Kouba se dále věnuje vlivu pravoslavné církve a církevním otázkám. Všechna jihoslovanská národní hnutí měla lingvocentristický charakter a proto v Makedonii (stejně jako na území dnešního Bulharska) narážela na pro ně nevýhodnou skutečnost, že pravoslavná církev, podřízená cařihradskému patriarchátu, byla nositelem helenismu. Z kulturního hlediska bylo proto mimořádně významné zřízení samostatné bulharské pravoslavné církve (exarchátu) v roce 1870. Kouba se zabývá v této souvislosti problémem interpretace hnutí za obnovu zvláštního ochridského arcibiskupství, zrušeného roku 1767. Makedonští historici zpravidla chápou hnutí za obnovu zvláštního arcibiskupství v Ochridu jako výraz nespokojenosti s existencí jak řeckého patriarchátu, tak bulharského exarchátu, a tedy jako snahu po zřízení vlastní „národní“ makedonské pravoslavné církve. To samozřejmě bulharští historici odmítají. Kouba nachází určité paralely mezi bulharsko-řeckým církevním sporem o

samostatnou církev v letech 1840-1870 a bulharsko-makedonským sporem o zřízení ochridského arcibiskupství v devadesátých letech, kdy Teodosij Gologanov, někdejší skopský metropolita bulharské pravoslavné církve (exarchátu) byl ochoten přistoupit na unii s Římem, pokud papež obnoví ochridské arcibiskupství. Uniatství je rovněž věnována v práci pozornost, stejně jako významu překladu bible do spisovné bulharštiny péčí britských a amerických protestantských misionářů. Žádné pokusy o překlad bible do hovorového jazyka makedonských Slovanů naproti tomu v této době nezaznamenáváme.

V další části kapitola se autor věnuje folkloru a lidové slovesnosti v Makedonii, kterou bulharští folkloristé považují za součást bulharského folkloru, zatímco v Makedonii je logicky vnímána nejen jako samostatná, ale současně i jako faktor utvářející odlišné makedonské vědomí. Většinu sběratelů folkloru v Makedonii považuje bulharská folkloristika za Bulhary, zatímco makedonská je chápe jako makedonské folkloristy. To se týká především osobnosti Marka Cepenkovy. Konečně se autor zabývá problémem počátku makedonské literatury a jejího vztahu k literatuře bulharské

Čtvrtá kapitola je věnována periodizaci obrozeneckého procesu. Kouba se nejprve zabývá periodizací bulharského obrození, kde je situace jednodušší. Většina historiků klade počátek obrození do vystoupení Paisije Chiledarského, autora Historie slavjanobulharské (1762) a druhou hranici vidí v roce 1878, kdy vzniká bulharský stát. Avšak jsou i jiné názory, zejména pokud jde o mezník zakončení procesu obrození. Makedonští literární historici většinou chápou makedonské obrození jako proces probíhající paralelně s obrozením bulharským, anebo kladou alespoň jeho počátek do tzv. revolučního období (1893-1903), tj. spojují jej se vznikem Vnitřní makedonské revoluční organizace (1893) a ilindenským povstáním (1903). Uvádějí také samozřejmě jiné mezníky pro jeho vnitřní členění a konec.

V páté kapitole s názvem *Ke kořenům národotvorného procesu* se autor zabývá nejprve osobností Paisije Chiledarského, autora Slavjanobolgarské historie, a jeho příslušnosti do rámce bulharského i makedonského národního obrození. Autor jednak zpochybňuje jako nedoložené tvrzení, že se Paisij narodil v Bansku (v dnešní párijské Makedonii, která připadla roku 1913 Bulharsku) a ztotožňuje se s bulharským stanoviskem, podle kterého Paisij Chiledarski jednoznačně chápal Makedonii jako součást bulharských zemí. Další podkapitola se týká Christofora Žefaroviče, rodáka z makedonského Dojranu, a autora práce o erbech „ilyrských“ (tj. jihoslovanských) zemí. Autor v jeho díle nachází zárodky pozdějšího teritoriálně chápaného zemského vlastnictví a zemské (teritoriální) identifikace.

V závěru Kouba shrnuje bulharský i makedonský pohled na národní obrození v Makedonii. Dospívá k názoru, že ačkoliv nepochybně většina elit se v 19. století považovala za Bulhary, objevuje se zároveň už koncem 19. století u slovanského obyvatelstva teritoriální makedonská příslušnost, která v tomto období ještě není v rozporu s paralelně se formující bulharskou identitou. Autor říká, že nelze jednoznačně říci, kdy lze již hovořit o dotvořeném makedonském vědomí, nicméně odmítá tezi makedonské historiografie, která klade počátky makedonské identifikace v etnickém smyslu již do druhé poloviny 19. století. K tomu dodává: „Lze vést diskusi o tom, jakou identitu mělo slovanské obyvatelstvo Makedonie v průběhu 19. století, zda je terminologicky namíště označení makedonští Slované či je vhodnější termín Bulhaři. Nelze však opomíjet skutečnost, že právě identifikaci širokých společenských vrstev můžeme pouze předpokládat, neboť není zpravidla písemně doložena. Etnická identifikace elit, jejichž texty se vyslovovaly nejčastěji ve prospěch bulharského vědomí, nemusí signalizovat celospolečenský stav.“ (s. 263) S tímto závěrem plně souhlasím. Závěr potvrzuje jednu z tezí, vyslovených už v úvodě. Chtěl bych říci, že národnostní nevyhraněnost makedonského slovanského obyvatelstva (s výjimkou elit) konstatovali i cizí konzulové v Makedonii, mimo jiné v roce 1928 i československý konzul v Skopji Vladimír Znojenský (viz *Čehoslovački diplomatski dokumenti za Makedonija*, tom I, Skopje 2006, dok 35, s. 164).

Připomínky:

Obecně:

Autor často operuje známým Hrochových schématem (fáze A, B, a C národního obrození) a pokouší se najít tyto prvky jak u bulharského, tak u makedonského obrození. Tyto prvky hledá v 19. století. Podle mého názoru ale u Makedonců nelze hovořit v 19. století vůbec o národním obrození. V Makedonii u Slovanů probíhá především bulharské národní obrození, tj. proces formování novodobého bulharské národa, u malé části později proces formování moderního srbského národa, přičemž souběžně s ním probíhá u části obyvatelstva také národní obrození řecké a albánské. Až do vzniku samostatného bulharského knížectví v roce 1878 není rozdíl mezi průběhem obrození v nynějším Bulharsku a v Makedonii. Na rozdíl od většiny bulharských historiků tvrdím, že proces formování moderního bulharského národa nebyl zakončen už v roce 1878, ale teprve v průběhu následující dvacetiletí v důsledku povinné školní docházky a povinné vojenské služby pro muže. V Makedonii, která byla vrácena osmanské říši, tento proces nemohl tak intenzivně pokračovat a v důsledku emigrace či vyhnání bulharské inteligence po roce 1913 a 1918 se zcela zastavil. Od dvacátých a zejména třicátých let ale ve vardarské (jugoslávské) Makedonii dochází postupně k zárodku formování makedonského národa, který je pak dotvořen během dvacetiletí po roce 1944,

přičemž tento proces je už dnes nevratný. Nikde není napsáno, že národní obrození (tedy: proces formování moderního národa) musí probíhat všude v 19. století. U Makedonců přibíhá teprve ve 20. století, přičemž zde nacházíme všechny fáze formování národa popsané M. Hrochem.

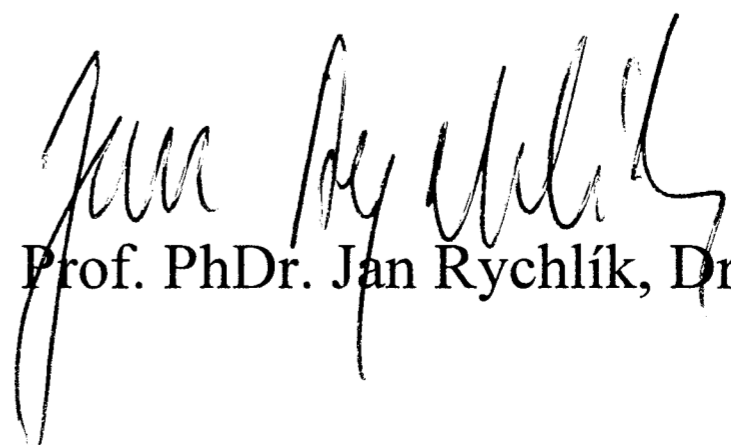
Konkrétně:

s. 25 – otázka vztahu mezi vznikem kapitalismu a národním obrozením, tj. procesem vzniku novodobého národa. Marxisticko-leninská teorie kladla národní obrození kladla výhradně do doby rozkladu feudalismu a nástupu kapitalismu a považovala jej vlastně za jakýsi počátek buržoazně-demokratické revoluce. Je nepochybné, že většina ve střední Evropě dnes existujících národů skutečně vznikla v této době, tedy na přelomu 18. a 19. století, ale všeobecně to neplatí, mnoho národů vzniklo teprve později, tedy až dlouho v kapitalistickém období. Praxe ukazuje, že proces „národního obrození“ a tudíž i vznik moderních národů, probíhá i mnohem později, ve 20. století. Příkladem je právě vznik makedonského národa, ale můžeme ukázat i na další příklady: Moldavci, Muslimové v Bosně, ale např. i vznik rakouského národa po roce 1945.

s. 73 – jazyk a jeho kodifikace. Je nutno si uvědomit, že jak kodifikace spisovné makedonštiny v roce 1944, tak i poslední reforma bulharského pravopisu v roce 1945 měly své politické pozadí. V prvním případě šlo o maximální oddálení spisovné makedonštiny od spisovné bulharštiny, což se projevilo jak v oblasti lexikální a v pravopisu (důsledná fonetizace), tak i v zavedení některých nových grafém, ve druhém případě šlo o maximální sladění bulharské verze s cyrilice s cyrilicí (azbukou) ruskou. Starý bulharský pravopis umožňoval, aby Bulhaři a Makedonci psali jedno slovo stejně, ale rozdílně je četli (např. члѣб četl Bulhar jako „chljab“ a Makedonec jako „leb“, protože věděl, že graféma „ѣ“ se může číst podle okolností jako „ja“ nebo jako „e“ a „x“ se v některých slovech na začátku nevyslovuje). Po zavedení reformované (tj. zjednodušené) bulharské cyrilice, ze které byly odstraněny grafémy ъ a ѣ, ale už nebylo možné touto abecedou psát spisovně makedonsky.

Uvedené připomínky nejsou zásadní. Bez ohledu na ně hodnotím Koubovu práci jako velmi dobrou a přínosnou. Znalost literatury a pramenů je na nadstandardní úrovni, autor se snažil přistupovat k citlivému tématu s maximální možnou dávkou objektivity. Práce plně splňuje požadavky kladené na doktorskou disertační práci a **doporučuji** ji k přijetí.

V Praze, 20. května 2010

Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.